

Dezvoltarea economică și eficiența acțiunii umane

Elena Zamfir

Academia de Studii Economice

O condiție esențială a cristalizării unei societăți libere constă în exigența unei armonioase integrări a necesităților individuale (atât ale fiecărui individ în parte, cât și ale tuturor membrilor comunității) cu necesitățile fiecărui grup social și profesional, cu cele ale diferitelor colectivități, mai largi sau mai restrinse, ale națiunii în ansamblu și, în fine, ale umanității.

O asemenea armonizare a diferitelor sisteme și subsisteme ale umanității este un proces, e drept început, dar de lungă durată. Există încă în calea lui obstacole structurale: actualele împărțiri ale lumii în țări socialiste și capitaliste, în țări dezvoltate și subdezvoltate, inegalități de diferite tipuri în cadrul aceleiași națiuni etc. Omogenizarea socială reprezintă o condiție absolut necesară care oferă o convergență de principiu a diferitelor componente ale unui sistem social. Omogenizarea socială în toate planurile: individ, grupuri socio-profesionale, regiuni, sat-orăș etc. constituie fundalul obligatoriu al unei asemenea convergențe. Este binecunoscut faptul că inegalitatea nu poate produce consens, armonie. În acest context trebuie să înțelegem accentul deosebit pus de P.C.R. pe obiectivul omogenizării societății noastre socialiste. S-a pornit de la premisa că omogenizarea nu înseamnă o egalizare mecanică, ci o apropiere pe baza dezvoltării tuturor părților sistemului socialist. Este, de exemplu, cazul omogenizării social-economice a întregului teritoriu al țării. Istoric, unele regiuni au fost mai dezvoltate economic decât altele. Încă de la început, P.C.R. și-a pus ca una din problemele de soluționat apropierea nivelurilor social-economice printr-o dezvoltare simultană dar diferențiată, în așa fel încât inegalitatea să fie treptat depășită.

În al doilea rând, omogenizarea înseamnă lichidarea diferențelor potențial-generatoare de tensiuni, de divergențe, la toate nivelurile. Un prim pas a fost realizat prin instaurarea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție (de stat sau cooperatiste). Au urmat apoi alte obiective ale omogenizării: omogenizarea culturală concepută ca o ridicare continuă a nivelului cultural al tuturor grupurilor și claselor sociale; omogenizarea condițiilor social-economice de trai; intensificarea participării la conducere a tuturor nivelurilor societății, a tuturor membrilor colectivității; ștergerea treptată a diferențelor dintre sat și oraș, dintre munca fizică și intelectuală etc. Merită a fi aici subliniată în mod special unitatea necesară între aceste două aspecte: armonizarea intereselor elementelor componente ale sistemului social și crearea unei societăți omogene. Neomogenitatea, decalajele, pot fi considerate a produce în mod sistematic divergențe, tensiuni, frînând prin aceasta procesul necesar al cristalizării, al maturizării structurilor sociale și culturale.

În teoria marxistă asupra societății, omogenitatea este corelată organic cu nivelul general de dezvoltare, și în primul rând cu cel al dezvoltării economice. A devenit o idee comună a societății contemporane că gradul de dezvoltare a întregii vieți sociale și umane depinde fundamental de nivelul producerii bunurilor materiale. Resursele economice sînt vitale pentru dezvoltarea tuturor sferelor activității sociale, culturale, științifice, îngrijire medicală, timp liber etc. Dezvoltarea multilaterală a personalității umane, cu alte cuvinte, realizarea liberă a necesităților individului, este în funcție de totalitatea condițiilor social-economice existente la un moment dat. Această teză a fost demonstrată amplu în cadrul teoriei marxiste asupra societății, devenind la ora actuală obiect al unui consens aproape general. Putem considera astfel că, în ultimă instanță, gradul de dezvoltare a unei societăți depinde de nivelul atins

„Viitorul social”, an VII, nr. 3, p. 567-572, București, 1978

de forțele sale productive. Aici își află explicația mecanismul profund al progresului istoric al societății umane; dezvoltarea tehnologiei, a capacităților productive, a reprezentat un imperativ major care a orientat în timp întreaga dinamică a societății umane. Din acest punct de vedere, este total justificată teza lui Lenin conform căreia o orînduire socială își manifestă superioritatea în măsura în care permite și stimulează o productivitate mai mare a muncii.

În concepția lui Marx societatea comunistă este legată nu numai de un nou tip de organizare socială bazat pe relații superioare de producție dar și pe un alt nivel al dezvoltării forțelor productive. Doar în condițiile în care activitatea productivă a atins o asemenea eficiență, încît într-un timp scurt și cu un efort uman rezonabil se produce o cantitate de bunuri aproximativ suficientă pentru satisfacerea necesităților întregii comunități, este posibilă realizarea unei societăți cu adevărat libere. Ideea că la baza dezvoltării personalității umane stă o activitate economică productivă înalt eficientă este centrală în modul marxist de a gândi societatea. Consecvent cu acest mod de a raționa, P.C.R. a pus în întreaga sa activitate accentul pe dezvoltarea economică, industrială, culturală a țării noastre. O societate socialistă și apoi comunistă nu poate fi realizată decît în condițiile în care s-a creat o bază materială capabilă a produce în proporțiile necesare bunurile de care comunitatea are nevoie.

Pentru a pune în evidență specificul dezvoltării economice prin raportarea sa la eficiența socială și umană e necesar a lua în considerație modul în care se apreciază finalitatea dezvoltării economice în cadrul societății de tip socialist și a celei de tip capitalist. În alți termeni este necesar a distinge atitudinea marxistă de dezvoltare economică față de cea capitalistă. O considerare superficială a lor ar putea să creeze impresia unei asemănări sau chiar a unei coincidențe. O analiză atentă este de natură a scoate imediat diferențele de structură. Și societatea capitalistă pune un accent special pe dezvoltarea economică. Aceasta este însă încadrată într-un sistem social care își pune amprenta asupra sa, dîndu-i o orientare particulară.

În primul rînd, obiectivul cărui îi este subordonată dezvoltarea economică în capitalism îl constituie profitul privat. În această perspectivă se poate aduce una din criticile cele mai solide asupra eficienței generale a sistemului capitalist. După cum demonștră Marx, în ultimă instanță, producția este reglată de necesitățile colectivității. Subordonarea ei nemijlocită profitului individual, tinde, însă, mereu să perturbe relațiile dintre necesități și producție. Un aspect important al fenomenului înstrăinării este tocmai înstrăinarea necesităților. Mecanismele economice de tip capitalist au capacitatea de a acționa asupra necesităților colectivității, producînd distorsiuni importante. Trecînd în revistă literatura, din păcate încă relativ abstractă, asupra acestor probleme, se pot desprinde următoarele direcții în care producția capitalistă acționează distorsionînd necesitățile colectivității (modificînd după propriile sale exigențe ierarhia de valori a colectivității):

a. produce o modificare a ierarhiei necesităților în așa fel încît cele legate de producția capitalistă rentabilă tind a fi fixate ca fiind cele mai importante și din punct de vedere uman, în timp ce altele mai puțin importante pentru realizarea profitului sînt trecute pe plan secundar, li se diminuează semnificația. Prin întregul aparat al producției și reclamei capitaliste, necesitățile consumului de bunuri materiale sînt impuse pe primele locuri ale ierarhiei umane, în timp ce necesitățile cu mari semnificații umane cum sînt cele legate de relații umane pozitive, satisfăcătoare, de dezvoltare umană armonioasă, sînt sistematic neglijate. Un tip specific uman este modelat de o asemenea societate: omul consumator ca un complementar necesar al sistemului producției capitaliste;

b. stimularea artificială și hipertrofierea necesităților. Nu este vorba numai de o inversare a importanței cerințelor legate de producția capitalistă ci chiar de o schimbare absolută a ponderii lor. Unele necesități, și ne referim în special la cele corelate cu producerea și consumul produselor materiale, devin obsesive tinzînd să domine întreaga viață personală, orientările fundamentale ale omului, în timp ce alte necesități, așa cum remarcă Marx, nevoia de celălalt om, de participare, de activități cu sens moral și uman, de relaxare, de împlinire multilaterală a personalității, devin mai puțin importante, au o contribuție mult mai mică în organizarea și orientarea vieții umane. Nici individul nu le acordă importanța cuvenită și nici societatea nu face eforturi de a crea condițiile realizării lor. Trebuie să adăugăm la acest proces și ceea ce în literatura critică a capitalismului este desemnat în mod curent ca „producere de false necesități”. Acestea sînt netipice pentru esența umană, susținute artificial de către aparatul economic capitalist. Ele nu contribuie în fapt la realizarea umană, ci la mărirea profitului.

c. Condițiile obiective de satisfacere a nevoilor umane sînt disproporționate în raport cu o ierarhie autentică a valorilor acestora. Astfel, acele cerințe cu mari semnificații umane fiind ignorate social, sînt lipsite de instrumentele economice, sociale, culturale ale satisfacerii lor. Pe această cale, înstrăinarea umană se fixează și mai mult sub forma unor condiții economice și culturale care nu corespund scării autentice valorice a nevoilor umane.

Cînd se vorbește de societatea de consum se are în vedere nu în primul rînd o societate a abundenței economice, așa cum tind să sugereze unii ideologi ai săi, ci tocmai o asemenea distorsiune profundă, socială și umană totodată. Societatea devine unilaterală, orientîndu-se cu precădere spre producerea bunurilor „vandabile”, iar personalitatea se alienează într-o mentalitate de consum, artificial stimulată.

Atîta timp cît societatea burgheză a apărut pe fondul lipsei de bunuri s-a putut crea iluzia că abundența economică în ea însăși, în forma ei capitalistă, este nu numai o necesitate obiectivă dar, totodată, și o cale a realizării umane. Aspectele negative ale industrializării capitaliste apăreau la început, mai mult ca un „rău necesar”, depășirea unui anumit nivel ducînd automat la rezolvarea tuturor problemelor sociale și umane. Cu alte cuvinte, creșterea economică, în forma sa capitalistă, era considerată ca fiind un pas necesar pe baza căruia se poate realiza o societate a abundenței care să mărească progresiv libertatea umană.

În prezent, cînd unele state capitaliste au atins un nivel de dezvoltare industrial, economic deosebit de înalt este posibil a se evalua eficiența umană a creșterii de tip capitalist. Semnificativ este faptul că atitudinea multor cercetători față de creșterea economică capitalistă a început să devină tot mai mult negativă. Se cristalizează tot mai clar ideea că industrializarea capitalistă a fost o cale care a implicat multe costuri umane și sociale. Rezultatul ei nu a fost cel așteptat: nu o societate umană a unei abundențe raționale, ci o societate a consumului disproporționat. Tot mai mulți critici ai căii capitaliste ajung la ideea posibilității unei alternative istorice. Industrializarea capitalistă este doar o variantă. În condițiile actuale, multe din popoarele aflate în primele faze ale procesului de dezvoltare industrial-economică văd posibilă o altă modalitate de industrializare, mult mai eficientă din punct de vedere uman și social, cea de tip socialist. Este simptomatică în acest sens cerința lui H. Marcuse ca industrializarea în societatea contemporană să înceteze a mai fi de „tip american” și să fie „*a la mesure de l'homme*”¹. Se desprinde de aici o critică explicită la adresa dezvoltării economice capitaliste. Efortul social de producție nu a fost rațional orientat și programat. El a fost concentrat disproporțional, nefiresc, în anumite sfere, ignorîndu-se altele; au fost dezvoltate unele sfere în detrimentul absolut al altora și ele deosebit de semnificative din punct de vedere uman.

Industrializarea socialistă a fost orientată de obiectivul explicit al dezvoltării sociale, al creării unei baze tehnico-economice a unei societăți umane bogate. Din acest punct de vedere, dezvoltarea economică socialistă se fundează pe o reconsiderare a nevoilor umane și colective în vederea unei raționale și eficiente utilizări a efortului constructiv. La același nivel al dezvoltării forțelor de producție, socialismul militează pentru un alt tip de organizare socială și umană, un alt mod de utilizare a energiei și posibilităților, în așa fel încît noile premise tehnice, economice, științifice, să fie cît mai rațional folosite în raport cu o ierarhie autentică-valorică a necesităților umane. Semnificative în această direcție sînt măsurile de importanță teoretică și practică propuse de *Plenara C.C. al P.C.R. din 22-23 martie 1978*. Așa cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu la această plenară: „Hotărârile adoptate de plenară au deci în primul rînd scopul de a pune în concordanță cadrul organizatoric democratic cu mecanismul economico-financiar, astfel ca metodele de planificare și conducere să deschidă drum larg manifestării neîngrădite, active, a tuturor organelor colective pe care le-am creat, a inițiativei maselor de oameni ai muncii. Măsurile de perfecționare a conducerii și planificării pornesc de la principiul îmbinării dirijării unitare, pe baza planului național unic, a activității de făurire a societății socialiste multifazial dezvoltate, cu autonomia economico-financiară a unităților administrative și de producție, cu principiul autoconducerii muncitorești, cu autogestiuinea întreprinderilor”². Proiectul socialist de organizare socială opune, astfel, societății de consum, abundenței economice iraționale, un model al bogăției și plenitudinii umane, al abundenței rațional organizate, pe măsura exigențelor de împlinire a omului. Sintem pe punctul în care societatea se află în fața unei opțiuni fundamentale. Nu mai este vorba numai de dezvoltarea sau nedezvoltarea economică ci de *modul și structura dezvoltării*. Întreaga activitate de organizare economică trebuie să fie centrată în jurul unor probleme de bază cum ar fi: „*ce*” trebuie să fie produs, „*cum*” să se producă, „*în ce manieră*” să fie folosit rezultatul producției („*cui*” servește rezultatul producției).

În aceste condiții, afirmarea personalității umane, lărgirea libertății nu mai poate fi considerată în funcție *nemijlocită* de nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, de produc-

¹ H. Marcuse, „*The realm of freedom and the realm of necessity. A reconsideration*, in „*Praxis*” 5, nr. 1-2, 1969.

² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Plenara CC al PCR, 23 martie 1978*, București, Edit. Politică, 1978.

tivitatea muncii, ci tot mai mult de modul în care însăși societatea organizează activitățile de producție. Socialismul nu reprezintă doar o altă cale a dezvoltării industriale ci, și acest lucru devine din ce în ce mai clar, o cale superioară a dezvoltării economice din punct de vedere uman, cerută de însuși progresul social. Problema care se pune este deci de a maximiza profitul uman la un anumit nivel dat al dezvoltării tehnico-economice. Dacă ideologia burgheză pornea de la ideea care s-a dovedit a fi eronată că, în mod automat dezvoltarea economică duce la perfecționarea întregii societăți, socialismul a pus în evidență că mecanismele spontane pot fi slab eficiente ducând la denaturări și că, deci, maximizarea profitului social-uman general derivat din posibilitățile economice nu poate să fie decât rezultatul unei organizări sociale, conștiente, planificate și controlate, în interesul întregii comunități.

Criticii societății de consum atrag atenția asupra caracterului artificial și chiar dăunător al cursei dintre producție și consum, alimentată ostentativ de structurile societății capitaliste. A devenit tot mai evident că rezultatul unei asemenea „goane” nu duce la o societate mai bună din punct de vedere uman și deci o societate mai liberă. În ultimii ani au apărut și alte elemente în discuție. Poate în acest sens cele trei rapoarte ale Clubului de la Roma¹ au avut o contribuție importantă în deplasarea mentalităților, a cadrului de referință și sistemului de valori, a modului de a raționa. Într-un anume fel, aceste rapoarte formulează o critică implicată și extrem de severă fundată pe o impresionantă cantitate de fapte empirice a dezvoltării industriale de tip capitalist care a dominat până nu demult evoluția umanității. Tot mai mulți oameni de știință atrag atenția asupra faptului că modalitatea risipitoare a dezvoltării economice capitaliste nu mai poate fi continuată fără riscul unei grave crize la nivel mondial. Nu numai eficiența, dar și exploatarea irațională, risipitoare a resurselor naturale, ieftin cumpărate și poluarea iresponsabilă a mediului au constituit factorii care explică avântul economic cunoscut de o mică parte a lumii, reprezentată de țările capitaliste occidentale în anii '50 și '60. Dacă am concepe un asemenea tip de dezvoltare, generalizat la întregul glob, rezultatele ar fi catastrofale. De aceea, dezvoltarea economică viitoare trebuie să țină seama de aceste noi date. Din acest punct de vedere, modul tipic capitalist de dezvoltare nu reprezintă un „model” pentru evoluția societății.

Este semnificativ faptul că în momentul de față modelul capitalist al creșterii economice apare nu numai de nedorit, dar chiar imposibil de generalizat la scară mondială. Aceasta datorită faptului că se asistă, aici, la o dezvoltare bazată pe risipa iresponsabilă a resurselor naturale și în special a resurselor țărilor menținute în subdezvoltare. Argumentația lui Tinbergen este convingătoare: prosperitatea lumii occidentale se datorește în mare parte pretului scăzut al resurselor energetice și în mod deosebit al petrolului din zonele subdezvoltate.

Industrializarea capitalistă de până acum s-a realizat pe baza unei ignorări cu consecințe extrem de negative ale sistemului ecologic. Profitul privat nu lua în calcul consecințele ecologice dezastruoase ale industrializării și necesitatea evitării lor. În fine, și acest lucru ni se pare extrem de important, dezvoltarea economică a țărilor capitaliste a beneficiat de o condiție material-favorizantă: — o lume inegal dezvoltată în care bunăstarea citorva țări se construia pe subdezvoltarea marii majorități a celorlalte —. Este implicată aici o critică nouă. Nu numai că industrializarea capitalistă nu a dus la o societate mai liberă pe măsura efortului uman și social investit în interiorul acestei societăți ci a creat și a menținut sărăcie și subdezvoltare în celelalte părți ale lumii. Unul dintre rezultatele cele mai nefavorabile ale industrializării capitaliste este deci o lume a inegalităților structurale. Și din acest punct de vedere sînt necesare noi strategii ale dezvoltării care să aibă drept consecință omogenizarea social-economică a întregii umanități. De aceea are loc o deplasare a problematicei la nivel internațional. Fără a adopta formula propusă în *Limitele creșterii* este clar că cel puțin într-un viitor apropiat, dacă actualele ritmuri de dezvoltare se mențin, nu se va produce o omogenizare social-economică la nivelul sistemului social.

Actualul sistem internațional nu este prin mecanismele sale capabil de a asigura o egalizare a nivelurilor de dezvoltare. Dacă tendințele actuale se mențin, mulți analiști apreciază că este posibil ca decalajele chiar să se mărească. Ideea unei noi ordini economice și politice internaționale a cîștigat tocmai din această cauză un teren deosebit. Or, realizarea ei implică modificări pe care, este problematic, dacă un sistem de tip capitalist le poate suporta. Tinbergen, de exemplu, consideră că obiectivul însuși generat de capitalism — creșterea continuă

¹ Vezi: *The Limits to Growth*, A Signet Book from New American Library, 1972; M. Mesarovic — E. Pestel, *Omenirea la răscruce*, București, Edit. politică, 1975; *Restructurarea ordinii internaționale*, coordonator Jan Tinbergen, București, Edit. politică, 1978.

și rapidă a prosperității economice—este la ora actuală o piedică majoră în calea dezvoltării societății contemporane. Un asemenea obiectiv împinge dezvoltarea pe căi vicioase. După părerea sa, o nouă ordine internațională mai stabilă, mai echitabilă, mai umană poate fi realizată doar printr-o reorientare drastică a însăși obiectivelor spre care tindem: o societate fondată pe deviza realizării unei „vieți demne” bazate pe o „prosperitate moderată”.

O stare a lumii dominată de inegalitate, de tensiune în care amenințarea izbucnirii de conflicte violente presează asupra întregii vieți internaționale reprezintă o limitare fundamentală a capacităților umane de a controla mediul social, un obstacol în calea libertății individuale și colective. De aceea, problema libertății trebuie privită și într-un context mai general, internațional. Nu este vorba numai de posibilități limitate ecologic ale creșterii economice ci, mai mult decât atât, de posibilitatea dezvoltării economice de a deveni universală, de a asigura condiții de viață satisfăcătoare tuturor membrilor comunității umane, ca o cerință necesară a unei lumi echilibrate, armonioase. Nu este deloc surprinzător faptul că în ultimii ani acest obiectiv al omogenizării social-economice a lumii este formulat și acceptat din ce în ce mai explicit. Realizarea sa nu este doar o simplă exigență morală, ci o condiție de echilibru, de stabilitate a sistemului mondial.

Ca rezultat, pe de o parte, al dezamăgirii legate de efectul uman al creșterii economice capitaliste, al consumului excesiv, înstrăinat și inegal repartizat, iar pe de altă parte al imposibilității, într-o perspectivă istorică rezonabilă, de obținere a unei abundențe generalizate, o profundă reorientare se prefigurează. Cultura produsă de societatea capitalistă dezvoltată a promovat, după cum am văzut, un model uman care s-a dovedit a fi alienat. Necesitățile umane considerate a fi cele mai importante, de satisfacerea cărora se aprecia că depinde fericirea individuală, erau reduse în primul rând la necesitățile de consum a unor produse din ce în ce mai sofisticate care încorporează un volum imens de resurse naturale și de muncă. În cadrul acestui model, de abia după satisfacerea acestor necesități, ca rezultat deci al satisfacerii lor, se poate trece la identificarea și altor cerințe umane. Acestui mod de a înțelege „împlinirea umană” începe să i se opună în ultimul timp un altul. Se constată că omul are mult mai multe necesități decât acelea la care consumul de bunuri materiale răspunde. Toate necesitățile umane trebuie luate în considerare de la început și asigurate condițiile satisfacerii lor cât mai armonioase și pe cât posibil într-un mod cât mai economic (cu un consum mai scăzut de resurse naturale și de energie socială). Dacă, pe de o parte, asistăm la o multiplicare a necesităților umane, pe de altă parte, ca reacție la hipertrofierea nerațională, economică și umană produsă de „consumerismul” capitalist, dar și ca rod al asumării conștiente a unor posibilități economice cel puțin temporar limitate, există conștiința necesității simplificării producției economice, a reorientării ei complete, a introducerii unui spirit de responsabilitate ecologică absent în mentalitatea capitalistă clasică. Este aici o dilemă care se impune cu o forță tot mai mare în cultura occidentală. Simptomatice sînt numeroasele atitudini pesimiste manifestate în legătură cu evoluția actuală a lumii datorită incapacității de a modifica modelul de dezvoltare socială care s-a dovedit deficitar. Vom cita aici, ca semnificativă pentru o asemenea poziție, lucrarea lui R. E. Heilbroner *An Inquiry into the Human Prospect*. Autorul consideră că sfîrșitul acestui secol va avea ca rezultat o polarizare și mai adîncă a lumii între săraci și bogați — o majoritate săracă și o minoritate bogată. Datorită creșterii potențialului militar al tuturor națiunilor o asemenea polarizare devine din ce în ce mai explozivă. Ca urmare a inegalităților frapante economice dintre statele lumii, care ascund pericolul unui conflict serios, țările dezvoltate vor fi obligate să se orienteze spre o nouă politică economică, acceptînd redistribuirea bogăției la nivel mondial¹. Heilbroner este, însă, pesimist în legătură atât cu capacitatea țărilor occidentale de a-și modifica orientările valorice tradiționale, cât și cu posibilitatea sistemului capitalist, ca atare, de a supraviețui unei limitări a producției și redistribuirii la nivel mondial a bogăției.

În diferite forme, de la promovarea de noi principii în schimbul economic dintre state care să elimine discriminarea și avantajarea sistematică a celor bogați, pînă la redistribuirea bogăției la nivel internațional, problema egalizării economice începe să devină prioritară în raport cu cea a creșterii economice concurențiale. Cel de al doilea raport către Clubul de la Roma², chiar dacă nu acceptă o atitudine extremistă cum e cea promovată de primul raport sub forma celebrei „creșteri zero”, tipul creșterii economice existent (haotic, necontrolat) trebuie înlocuit cu o „creștere organică” singura capabilă să evite crizele spre care altfel omenirea s-ar îndrepta inevitabil.

¹ R. L. Heilbroner, *An Inquiry into the Human Prospect*, W. W. Norton de Company, New York, 1974.

² M. Mesarovic — E. Pestel, *Omenirea la răscruce*, București, Edit. politică, 1975.

Se observă astfel, din punct de vedere cultural, o modificare profundă de atitudini și valori, cu implicații semnificative în lumea contemporană: idealul societății de consum care era dominant acum câteva decenii, începe să fie treptat abandonat.

Nu ne interesează aici adecvarea diferitelor soluții care sînt formulate într-o formă sau alta în literatura economică, sociologică, filozofică contemporană. Simpla lor enumerare — înlocuirea creșterii „haotice”, necontrolate printr-o creștere „organică”, punerea critică în discuție a mentalității „consumeriste” (a producției de dragul producției) și orientarea către o producție controlată sistematic în lumina necesităților umane reale, restructurarea producției în raport cu o ierarhie specific umană, considerarea responsabilă a efectelor ecologice ale producției, grija pentru conservarea resurselor naturale, înlocuirea unei lumi polarizate economic (în care minoritatea trăiește în abundență și majoritatea în sărăcie) printr-o lume mai egală bazată pe o bunăstare „moderată” etc. — scoate în evidență faptul că reforme de structură sînt implicate. Schimbările propuse sînt de natură a afecta principiile fundamentale ale organizării societății capitaliste, în care profitul economic apare ca scop suprem. Alte cerințe de organizare socială sînt necesare. Este semnificativ faptul că cel de al treilea raport către Clubul de la Roma pune explicit tocmai o asemenea problemă. Obiectivul de dezvoltare propus nu poate fi realizat, consideră J. Tinbergen decît într-o lume „socialist umanist”.

Intenția noastră nu a fost aici de a determina căile reale pe care lumea contemporană le va urma din punct de vedere economic. Multe dintre idelle, aprecierile, proiectele citate pot să fie într-un fel sau altul nerealiste, utopice. Ceea ce ne-a interesat a fost însă caracterul lor simptomatic. Ele sînt reflexul unei adînci deplasări de valori determinate de noile procese economice și sociale din lumea contemporană. În acest cadru, problema realizării libertății umane se cere a fi examinată în termeni relativi noi. O reorientare a atitudinii față de economie, abandonarea idelii că a produce mai mult înseamnă, în mod nemijlocit și direct, a mări sfera realizării libertății umane, duc la lărgirea continuă a preocupărilor pentru umanizarea vieții sociale. Toate formele de organizare ale societății contemporane încep a fi reexaminare din această optică, pentru a fi puse în acord cu noile aspirații.